

УДК 338:43

JEL Classification: Q1, Q12, Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907073>

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук

Розвиток сімейних фермерських господарств в Україні та зарубіжний досвід їх функціонування

Мета статті - оцінити можливості розвитку фермерських господарств у сучасних умовах, з'ясувати причини наявних проблем функціонування фермерського господарства та запропонувати концепцію подальшого розвитку цих господарств.

Методика дослідження. Методи аналізу і синтезу використано для детального вивчення передумов та формалізації сімейних ферм. Щоб довести провідну роль сімейних фермерських господарств у забезпеченні світової продовольчої безпеки, застосовано статистичний та графічний методи. Методом емпіричного спостереження визначено вплив міжнародної організації ФАО (ООН) на створення сімейного фермерського господарства в Україні. Метод узагальнень використано при оформленні висновків та визначенні питань до дискусії.

Результати дослідження. Розкрито становище сімейних фермерських господарств у світі, підкреслено їх ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та збереженні природних ресурсів. Досліджено теоретичні основи поняття «сімейні фермерські господарства». Окреслено перспективи становлення українських сімейних фермерських господарств.

Елементи наукової новизни. Вперше розглянуто формування сімейних фермерських господарств Закарпатської області. Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейних фермерських господарств, зокрема заходи державної підтримки сімейних фермерських господарств регіону. Розглянуто діяльність Продовольчої і сільськогосподарської організації (ФАО) ООН, спрямованої на підтримку та розвиток сімейних фермерських господарств на регіональному, національному, міжнародному рівнях. Проаналізовано заходи держави та суспільства з питань створення сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Намічено перспективи становлення українських сімейних ферм та запропоновано моделі сімейного фермерського господарювання в контексті розвитку сімейного підприємництва в Україні.

Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейного фермерського господарювання як фізичної особи. Доведено, що на практиці фермерські господарства в умовах євроінтеграції набули якісно нового змісту та є основою для розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення. Табл.: 1. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: сімейні фермерські господарства; Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) ООН; сімейні фермерські господарства в Україні; підприємницька діяльність.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: gspasskiy@ukr.net

Постановка проблеми. Фермерське господарство являє собою форму підприємницької діяльності громадян зі створенням або без створення юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти і реалізувати таку з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення сімейного фермерського господарства.

Законодавство обмежує розмір земель (до 20 га), що обробляються і належать сімейним фермерським господарствам.

Визначальною проблемою в Україні залишається дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування. Значна частина фермерських господарств не має тваринницької підгалузі, або ж тваринництво становить мізерну частку в структурі сільськогосподарського виробництва. Саме це зумовлює зниження обсягів внесення органічних добрив і дегуміфікацію ґрунтів. До того ж згадані господарства не мають проектів землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь - основи дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування.

© Г.В. Спаський, 2019

З метою раціоналізації діяльності фермерських господарств в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні доречно запропонувати напрями їх подальшого розвитку, переймаючи закордонний досвід. Адже в зарубіжних країнах перевага надається саме малим, присадибним і хутірним сімейним фермам.

У сучасних умовах сімейні фермерські господарства повинні виконувати функцію забезпечення продовольчої безпеки та збереження земельних ресурсів. Безперечно, нині сімейні ферми відіграють важливу функцію в сільському господарстві кожної країни, вкладаючи визначальну частку у виробництво сільськогосподарської продукції.

Країна стала на шлях розвитку сімейного фермерського господарства як життєздатної стійкої науково підтвердженої моделі, що базується на приватній власності, індивідуальному управлінні та сім'ї, трьох основних компонентах сімейного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що здійснили вагомий внесок у розвиток та розроблення теоретичних, методичних і практичних основ формування стратегії фермерських господарств у тому числі і сімейних фермерських господарств, в Україні слід виокремити таких як: Л.В. Єлісеєва [1], В.М. Заяць [8], В.В. Іванишин [13], В.В. Лановий [3], Ю.О. Лупенко [8], М.І. Малік [8, 14, 15], В.А. Мамчур [14, 15], Н.І. Титова, С.П. Позняк, М.Г. Кіт [2], О.Г. Шпикуляк [8, 14, 15], М.Г. Ярошко [16]. Серед іноземних учених це Hoppe Robert [19], MacDonald J. [20], I. Maltsoğlu [21], Sourisseau Jan-Midul [22] та інші. У наукових роботах розглядається вплив нестабільної ситуації на економіку країни, проте формування сімейного фермерського господарства як основи їх ефективного функціонування потребує подальших досліджень.

Така увага до фермерських господарств поєднується з тим, що в Україні, на відміну від переважної більшості економічно розвинутих країн, вони не стали основними виробниками сільськогосподарської продукції. Останнім часом посилюються економічні та соціальні проблеми села.

Мета статті - оцінити можливості розвитку фермерських господарств у сучасних умовах, з'ясувати причини наявних проблем функціонування фермерського господарства та запропонувати концепцію подальшого розвитку цих господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Сімейні фермерські господарства покликані забезпечити світову продовольчу безпеку та збереження сільськогосподарських угідь. Ферми відіграють ключову роль у сільському господарстві кожної країни, виробляючи визначальну частку сільськогосподарської продукції та продовольства, демонструючи при цьому свою багатофункціональність.

У Законі України «Про фермерське господарство» поняття фермерського господарства визначено наступним чином: «Фермерські господарства є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [7, с. 2]. Основні відміни у формулюванні цього поняття від попереднього закону пов'язані з відсутністю обов'язкового створення юридичної особи та розширення мети діяльності фермерського господарства. Таким чином, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 1067-VIII від 31.03.2016 р. [5, с. 2] відтепер фермерське господарство може бути організовано також у формі фізичної особи-підприємця. Закон передбачає, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець.

Передбачено також, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, якщо в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно підприємець та члени його сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. На відміну від фермерського господарства, де його головою може

бути наймана особа, головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Впровадження нової редакції закону має на меті переведення великих і середніх особистих селянських господарств у статус фермерських господарств та виведення з тіні усіх дрібних виробників сільськогосподарської продукції, а відповідно, і їх оподаткування.

Незважаючи на досить високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва в Україні за останні десять років, варто зазначити, що значна роль при цьому належить особистим господарствам населення. Так, якщо індекси сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах у 2010-2018 рр. порівняно з 1990 р., що можна відобразити - 100%, уже у 2018 р. становили 69,3%, то у господарствах населення вони пос-

тупово зростали від 120,6% у 2010 р. до 132,5% у 2018 р. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах населення пов'язано з високою інтенсивністю праці в них, використанням останніми роками засобів малої механізації, а також зростанням загальної кількості особистих господарств населення, залучених до сільськогосподарського виробництва [10, с. 341].

Важливо також проаналізувати кількісні та якісні показники поширення різних форм виробництва сільськогосподарської продукції та місце фермерських і особистих селянських господарств при цьому. Наведені нижче показники свідчать про основну частку фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств - 71,2% у 2018 р., якісні показники - про ефективність фермерських господарств України (табл.).

Кількість сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств, їх ефективність в Україні

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Кількість сільськогосподарських підприємств за формами господарювання, од.	49414	49046	46199	45379	47697	45558	45590
у т.ч. фермерські господарства, од.	40350	34068	32133	32303	33682	34137	34500
у т.ч. фермерських господарств до загальної кількості підприємств, %	68,9	69,7	71,6	71,2	70,6	74,9	75,7
2. Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	4389	4555	4708	4344	4438	4580	4600
3. Кількість найманих працівників підприємств галузі сільськогосподарства, тис. осіб	21,8	579,8	528,9	500,9	513,2	496,1	485,0
4. Чисельність працівників фермерських господарств, осіб	100243	98617	94780	93704	91875	90134	88975
у т.ч. у фермерських господарствах, тис. осіб	16,1	17,0	17,9	18,7	17,9	18,2	18,3
5. Кількість особистих селянських господарств, тис. од.	4540,0	4241,6	4136,8	4108,4	4078,5	3978,4	3890,0
6. Вартість фермерської валової продукції, млн грн	14111	19091	19189	18909	22101	21743	22450
фермерське виробництво до загального обсягу сільськогосподарської продукції, %	6,3	7,6	7,6	7,9	8,6	8,7	8,8
на одне фермерське господарство, тис. грн	349,7	560,4	594,1	585,4	656,2	636,9	650,7
на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	3215	4191	4076	4353	4980	4747	4880
на одного працюючого, грн	140834	193622	202411	201795	240555	241230	252318
7. Рівень рентабельності всіх підприємств, %	20,7	11,2	25,8	30,4	25,6	18,7	21,0
8. Рівень рентабельності фермерських господарств, %	27,8	12,5	29,6	25,8	27,2	19,2	24,0

Джерело: Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ, 2019 р. 392 с. [10, с. 345-367].

Аналіз підтвердив, що кількість задіяних у фермерських господарствах становить незначну частку в загальній кількості зайнятих у сільськогосподарській галузі України. За наведеними даними, фермерські господарства ще не посіли провідних позицій у сільськогосподарському виробництві України. Розширення фермерського руху можливе за рахунок залучення до нього домогосподарств, особистих господарств населення. Роль фермерських господарств у розвитку сільської місцевості зростає, що зумовлено їх поширенням і тим, що територіальні громади спираються в основному на фермерські господарства у питаннях підтримки соціальної інфраструктури та вирішення основних соціальних питань сільського населення [15, с. 59-65].

Валова продукція фермерських господарств України щороку зростає. Підвищується також частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва (від 6,3% у 2012 р. до 8,8% у 2018 р.).

Прибутковість фермерських господарств значною мірою залежить від середніх реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію. Разом із тим основними напрямками збільшення прибутку залишаються чинники ефективного використання землі, зростання виробництва товарної продукції, підвищення її якості та зниження собівартості.

Рівень рентабельності виробництва у фермерських господарствах перевищує загальний показник рівня рентабельності по сільському господарству України.

У 2018 р. Верховна Рада України ухвалила закон про стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств [5, с. 3]. Документом вносяться зміни до Податкового кодексу України та законів України «Про фермерське господарство», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» (2018 р.). Законом пропонується забезпечити можливість набуття ними статусу фізичної особи - підприємця і надати їм можливість бути платниками IV групи спрощеної системи оподаткування. Законопроект поширюється на господарства, площа угідь яких становить від 2 до 20 га [6, с. 1].

Дослідження J.-M. Sourisseau (2015) підтверджує, що сімейні фермерські господарст-

ва є реальними, дієвими одиницями сільськогосподарського виробництва, причому домінуючими в структурі сільського господарства багатьох країн Європи та інших регіонів світу. Це актуально як для промислово розвинутих країн, так і для країн що розвиваються. Стійке зростання сімейних фермерських господарств відзначається в усіх регіонах світу порівняно з 1961 р. [22, с. 131].

Більше того, I. Maltoglou (2013) і співавтори, аналізуючи розвиток біоенергетики в країнах, що розвиваються, виділяють сімейні фермерські господарства як структури, що здатні вирішувати не тільки виробничі, технологічні, а й екологічні, соціальні, а також біоенергетичні проблеми [21, с. 105-107].

Згідно з твердженнями R.-A. Норре and D.-E. Vanke (2016), у структурі сільського господарства США у 2018 р. активи сімейних фермерських господарств досягали 97,6%, відповідно 23,5% - великі фермерські господарства і 74,1% - малі. Отже, сімейні фермерські господарства становлять основу сільського господарства США із виробництвом 85,1% валового збору сільськогосподарської продукції, 58,0% - малими фермерськими господарствами та 27,1 % - великими [19, с. 2].

Сімейні фермерські господарства, що становлять 97,6% усіх ферм США, виробляють 85% обсягів сільськогосподарської продукції, з річною виручкою 230 млрд дол. США. На сімейні ферми США припадає 96% виробництва основних польових культур (кукурудза, бавовна, соя, пшениця), а також свиней, птиці, яєць. Однак вони займають меншу частку у вирощуванні більш дорогих фруктів та овочів - 62%, а також у виробництві молока - 75% [20, с. 1].

Дослідженнями встановлено, що сімейні фермерські господарства у багатьох країнах світу слугують універсальною, високоефективною і стабільною системою забезпечення населення продовольством. Це пояснюється тим, що в умовах промислово розвинутих країн саме фермерські господарства являють собою найбільш пристосовану до ринку форму господарювання.

У США великих фермерських господарств із річною товарною продукцією за 100 тис. дол. США на одну ферму порівняно небагато – 305 тис. Проте вони виробляють понад 85,1% усієї товарної сільськогоспо-

дарської продукції Сполучених Штатів Америки.

Для сільського господарства США характерні найбільші у світі обсяги сільськогосподарської продукції. Вони посідають друге місце за виробництвом зерна й м'яса (після Китаю). Частка США у світовому продовольчому ринку становить 15%. Ця країна постачає на світовий ринок 50 % кукурудзи, 20 % яловичини, третину продовольчої пшениці. Вони найбільші у світі виробники сої та цитрусових, належать до провідних країн за збором бавовни й цукрової тростини.

У сільськогосподарському виробництві країни основною організаційною формою виступає сімейне фермерське господарство. Залежно від типу організації виробництва ферми поділяються на такі основні категорії:

- сімейні ферми, власники яких разом зі своїми сім'ями здійснюють виробництво й керівництво, вкладають капітал і залучають робочу силу;

- спільні ферми, що утворилися завдяки об'єднанню власності двох або більше осіб для спільної підприємницької діяльності;

- сільськогосподарські корпорації – акціонерні підприємства з виробництва (у деяких випадках й переробки) сільськогосподарської продукції [20, с. 1].

Основним показником у класифікації сімейних фермерських господарств прийнято вважати вартість виробленої валової продукції. Безумовно, такий підхід дає можливість оцінити діяльність будь-якого господарського формування, що має товарний і нетоварний характер виробництва. У зарубіжній статистиці використовують саме такий підхід. Так, у США сільськогосподарською статистикою виділяють п'ять груп ферм залежно від обсягів реалізованої продукції за маркетинговий рік, млн дол. США: господарства сільських жителів (до 10); дрібні сімейні ферми (10-40);

сімейні ферми (40-250); великі сімейні ферми (250-500); надвеликі ферми (500 і більше) [19, с. 2].

Ферми у США значно відрізняються від фермерських господарств в Україні як за підходом до управління, так і продуктивністю. У США фермери знаходяться під потужним контролем уряду, особливо стосовно збереження сільськогосподарських угідь. Фермерам систематично допомагають кредитами, організують для них різні семінари для навчання та консультацій. Встанов-

лено, що державі вигідніше вкладати кошти і допомагати їм, ніж втратити основне багатство нації – сільськогосподарські угіддя. Кожен фермер є членом якогось кооперативу, деякі входять не в один, а в два чи навіть три. Серед кооперативів розрізняють постачальницькі, збутові, агросервісні та інші об'єднання сімейних фермерів. Це допомагає фермерам у їхній виробничій діяльності, а головне – заощаджується час.

Успіхам сільського господарства США значною мірою сприяє те, що фермера вважають опорою суспільства. Як зазначає Н. І. Титова, «такий принцип пріоритетного значення сільського господарства в суспільстві має бути закріплений у Конституції України і стати генеральним провідником її аграрної політики» [2, с. 30].

У 2018 р. на сімейні ферми Європейського Союзу припадало майже 97% господарств із 12 млн 200 тис. усіх існуючих. Сімейні ферми домінують у структурі сільського господарства ЄС з точки зору їх чисельності та внеску в забезпечення зайнятості сільського населення, і меншою мірою, з огляду на земельні площі, які вони обробляють [17, с. 12].

Для сільського господарства Німеччини сімейні фермерські господарства є визначальними і володіють відповідним юридичним статусом. Так, близько 90% сільськогосподарських підприємств країни – це господарства, якими, як правило, керує одна родина. В обробітку в таких підприємств перебуває близько двох третин усіх сільськогосподарських угідь Німеччини.

Сімейні ферми, окрім виробництва сільськогосподарської продукції, у роботі поєднують різні напрями: сільський туризм, переробка сільськогосподарської сировини і реалізація товарів, лісництво [8, с. 48-56].

У сучасному світі сімейні фермерські господарства сприяють створенню нових робочих місць, збільшуючи зайнятість населення на селі. Представники сільськогосподарського сімейного підприємництва раціонально використовують сільськогосподарські угіддя, на яких працюють, намагаючись досягти високої продуктивності і, разом із тим, турбуються про екологію своєї території, зберігаючи біогенофонд та біорізноманіття для наступних поколінь. Вони навчилися працювати на малородючих землях, складних ландшафтах, використовуючи інноваційні методи землекористування та су-

часні знання про сільськогосподарське виробництво й переробку продукції [13, с. 145-159; 3, с. 4-8].

У світі нараховується понад 500 млн сімейних фермерських господарств, які використовують до 98% сільськогосподарських угідь. Вони виробляють 56% сільськогосподарської продукції на 56% землі і за 80% світової продовольчої продукції у вартісному еквіваленті. Саме сімейні фермерські господарства обробляють значну частину сільськогосподарських угідь у світі. Так, середні показники обробітку угідь на континентах такі: 85% припадає на Азію, 83 - Африку, 83 - Північну і Центральну Америку, 68 - Європу, 18% - на Південну Америку.

Міжнародний комітет ФАО запропонував окреслити загальні принципи у робочому визначенні сімейного фермерського господарства. Згаданий тип фермерських господарств здійснює всі види сільськогосподарської діяльності, як «засоби організації сільськогосподарського, лісогосподарського, рибпромислового, пасовищного та аквакультурного виробництва, яке управляється і забезпечується сім'єю, переважно покладається на сімейні трудові ресурси, включаючи як жінок, так і чоловіків. Сім'я і фермерське господарство нерозривно пов'язані, разом розвиваються і поєднують в собі економічні, екологічні, соціальні та культурні функції» [18, с. 48].

Нині для реалізації потенціалу сімейних фермерських господарств на національних рівнях необхідно вести постійний діалог за участі громадських організацій, привертаючи увагу до проблем, з якими вони стикаються. Насамперед це: нормативно-правове забезпечення сімейних фермерських господарств, демографічні, економічні, соціокультурні умови, в яких вони знаходяться, ведення сільськогосподарської, екологічної і соціальної політики, що сприяє життєстійкості сімейних фермерських господарств, поглибленню знань, розширенню поінформованості та обізнаності громадськості про сімейні фермерські господарства, осмислення потреб сімейних фермерських господарств, потенціалу останніх та стримуючих чинників їх розвитку.

У країнах ЄС розмір сільськогосподарських угідь сімейних фермерських господарств коливається від 2,0 га до 500,0 га. Заохочується добровільне виведення сільськогосподарських угідь з обробітку із ком-

пенсаціями втрат фермерам. У випадках виведення 20 % і більше сільськогосподарських угідь з використання на термін не менше 5 років, фермерам надається компенсація [17, с. 2].

У Німеччині у разі неповернення сільськогосподарськими товаровиробниками кредитів, наданих комерційними банками, Національний банк країни надає гарантії на їх повернення. Комерційні банки кредитують сільське господарство, причому держава частину відсотків фінансує за власний рахунок. Зрештою, країни Європейського Союзу (28 держав) на розвиток сільського господарства завдяки економічній програмі Європейського Парламенту мають щорічну допомогу в розмірі (50-60) мільярдів євро [16, с. 2].

Дослідження підтверджують, що фермерські господарства, які виступають основними виробниками сільськогосподарської продукції в промислово розвинутих країнах світу, пройшли у своєму розвитку тривалий шлях формування, становлення та вдосконалення як високоефективні сільськогосподарські підприємства. До того ж у світовій практиці виокремлюють три основні види стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств: стратегію розвитку - відображає намір підприємства збільшувати обсяги продажу, прибутку, інвестицій; стратегію сталості - характеризує прагнення підприємства зберегти досягнуті обсяги сільськогосподарського виробництва в умовах істотної нестабільності обсягів продажу і прибутку; стратегію виживання - оборонна стратегія в умовах глибокої кризи в діяльності ферми [11, с. 50-58; 18, с. 1].

Підтверджено також, що для фермерських господарств України бажано застосовувати стратегію зростання та вдосконалення, хоча більшість із них використовують стратегію виживання. Заслужує на увагу досвід промислово розвинутих країн щодо кооперації фермерів. Найрозвиненіша сільськогосподарська збутова кооперація у Швеції, через яку щорічно реалізується 50-80 % загального обсягу сільськогосподарських товарів [14, с. 72-74].

Значного поширення у Франції, Італії та Німеччині набувають кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки.

Нині у Франції добре розвинуті кредитна кооперація і постачальницько-збутові кооп-

перативи, через які реалізується 56% обсягів сільськогосподарської продукції [22, с. 2].

Відповідно до попередніх домовленостей про залучення можливостей ЄС, зокрема Німеччини, до вирішення питань розвитку фермерства, передбачається підтримка сімейних фермерських господарств, імплементації національного законодавства в рамках підписаної і ратифікованої Угоди між Україною та ЄС, впровадження твінінгових програм для малого й середнього підприємства України.

У процесі господарської діяльності необхідно буде створювати на основі сімейних фермерських господарств більш дієві сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що у свою чергу сприятиме підвищенню прибутковості сімейного фермерського господарства за рахунок формування сприятливої ринкової ціни на власно вироблене продовольство. Крім того, з'явиться можливість ширшого доступу сімейних фермерських господарств до чинних програм бюджетної підтримки сільського господарства, що спонукатиме до запровадження спеціально призначених для них нових програм з удосконалення їх діяльності.

Інтеграція стосовно результатів виконаної роботи дасть можливість створити ефективну українську модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. Така модель керівника-підприємця ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності та здатності до управління часом сім'ї. Всебічно підготовлений керівник спроможний забезпечити успішний розвиток свого сімейного фермерського господарства.

Встановлено, що нині варто просувати в нашій державі краудфандинг, основною умовою розвитку якого є створення відповідного екологічного середовища з високим рівнем довіри, що відповідає українським традиціям побудови відносин як у сім'ї, так і між особистими господарствами населення (у майбутньому - сімейними фермерськими господарствами без статусу юридичної особи) та довір'ям [1, с. 5].

Доведено, що краудфандинг виник у 90-х роках ХХ ст. як акумулювання коштів від родини та друзів. Нині аналітики Світового банку розрізняють такі дві краудфандингові моделі - інвестування та пожертвування.

У межах першої моделі пропонується виділяти такі дві підприємницькі моделі, як «Благодійна» та «Винагородна», в межах другої - три, а саме: «Заснована на базі акціонерного капіталу», «Надаються пільги для заснування», «Заснована на авторському гонорарі» [1, с. 5].

Підтримка дрібних, малих у формі хутирних та присадибних фермерських господарств, у тому числі й сімейних фермерських господарств на рівні держави має стати пріоритетним напрямом розвитку сільського господарства в регіонах держави, ефективність функціонування яких залежатиме від концепції їх розвитку.

Наприклад, для ефективного ведення конкурентоспроможного товарного сільськогосподарського виробництва на Закарпатті - прикордонному регіоні України, сімейний фермер повинен обробляти від 10 до 20 га сільськогосподарських угідь та має бути забезпечений потужною і спеціалізованою технікою [11, с. 56-58].

Фермерські і здебільшого сімейні фермерські господарства області вирощують виноград і виробляють якісне, конкурентоспроможне на місцевому ринку вино порівняно з іншими формами господарювання, що вирощують виноград і виробляють вино.

За останні 10 років простежується чітка тенденція до збільшення валових зборів винограду у сімейних фермерських господарствах регіону. Частка сімейних фермерських господарств у загальних обсягах виробництва винограду не перевищує 30% [12, с. 334-336].

У 2000 р. сімейні фермери з виробництва вина об'єдналися й створили асоціацію «Берегівський виноробний край», що послугував основою для створення у 2003 р. єдиного в Україні Берегівського Лицарського Винного Ордена ім. Святого Венцеля (міфічний покровитель берегівських виноробів).

Для кредитного обслуговування сімейних фермерських господарств в Україні необхідно створити Комерційний аграрний банк із структурними підрозділами на рівні регіонів з метою налагодження співпраці з виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції; надати можливість довгострокового кредитування сімейним фермерським господарствам, субсидювання відсоткових ставок, встановити пільгове оподаткування, які б сприяли розвитку їх як сільськогосподарського підприємства в

цілому; запровадження фермерських господарств сімейного типу з чітким визначенням його учасників та врегулюванням можливості залучення в сучасних умовах найманої робочої сили; запровадження страхування врожаю, худоби, виробленої продукції; організація навчання фермерів у розвинених європейських країнах та у вітчизняних вузах з метою набуття навичок з управління, впровадження інвестицій, інновацій.

Висновки. Запропонована концепція розвитку сімейних фермерських господарств в Україні із досвіду розвинутих країн надасть можливість економічному зростанню діючих та новостворених господарств.

Необхідно створити відповідні умови для успішного розвитку нових дрібних і малих форм господарювання на селі (підтримка держави, компетентні керівники, впровадження краудфандингових платформ для фінансування діяльності, формування розуміння необхідності змін), а також бажання та готовності до співробітництва ініціативних селян-фахівців сільськогосподарства.

Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на Закарпатті - прикордонному регіоні України, сімейний фермер повинен обробляти від 10 до 20 га сільськогосподарських угідь.

Об'єктивна необхідність створення сімейних фермерських господарств, особливо з огляду на підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, рекомендації ФАО, потреби

суспільства, поступово почала втілюватися на законодавчому рівні. Адже економіка села європейських країн базується на сімейних формах господарювання. Сімейні ферми протягом століть демонстрували свою ефективність і можливості пристосування до змін внутрішніх і зовнішніх інституційних середовищ.

Інтеграція щодо результатів виконаної роботи дасть можливість створити ефективну українську модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. Створена модель керівника-підприємця ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності та на здатності до управління часом сім'ї.

У сучасних умовах для реалізації потенціалу сімейних фермерських господарств на національному рівні необхідно вирішити певні проблеми: насамперед це нормативно-правове забезпечення сімейних фермерських господарств, демографічні, економічні, соціокультурні умови, в яких вони знаходяться, ведення сільськогосподарської, екологічної і соціальної політики, що сприяє життєстійкості сімейних фермерських господарств, поглибленню знань, розширенню поінформованості та обізнаності громадськості про сімейні фермерські господарства.

Список бібліографічних посилань

1. Єлісеєва Л. В. Експонентний розвиток краудфандингу як інструмент активізації інноваційної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 3-8.
2. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : науково-навчальний посібник / Титова Н. І., Позняк С. П., Кіт М. Г. та ін. ; за ред. д-ра юрид.н., проф. Н. І. Титової. Львів : ПАЮ, 2005. 368 с.
3. Лановий В. Держава без землі не існує. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 12. С. 4-8.
4. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуюлак О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
5. Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 1067-VIII від 31.03.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497-VIII від 10.07.2018 р. *Урядовий кур'єр*. 10.08. 2018 р.
7. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
8. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуюлак О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

References

1. Yeliseieva, L.V. (2017). Eksponentnyy rozvytok kraudfandyndhu yak instrument aktyvizatsiyi innovatsiyanoi diyalnosti [Exponential development of crowdfunding as a tool for activating innovation]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 8, p. 5 [In Ukrainian].
2. Tytova, N.I., Pozniak, S.P., Kit, M.H., et al. (2005). *Zemli silskohospodarskoho pryznachennya: prava hromadyan Ukrainy. Naukovo-navchalnyy posibnyk [Agricultural lands: rights of Ukrainian citizens. Scientific and educational manual]*. Lviv: PAYU [In Ukrainian].
3. Lanovyi, V. (2012). Derzhava bez zemli ne isnuye [State without land does not exist]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 12, pp. 4-8 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). *Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv : monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerski hospodarstva" shchodo stymulyuvannya stvorennya ta diyalnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy vid 10/07/2018 № 2497-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On farms" for the promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 10.07.2018, No. № 2497-VIII]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].

9. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
10. Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ : Держстат України, 2019. 392 с.
11. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50-58.
12. Статистичний щорічник. Закарпатської області за 2018 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2019. 558 с.
13. Шкільов, О. В. Іванишин В. В. Організація виробничої і підприємницької діяльності в сільськогосподарських підприємствах : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Шкільова. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. 416 с.
14. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Інституціональна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С.71-85.
15. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58-68.
16. Ярошко М. Німецькі реалії сімейного господарювання. URL : <http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realii-simeinogo-gospodariuvannia.html>.
17. Agriculture statistics - family farming in the EU. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/>.
18. Food and agriculture organization of the United Nation (FAO). Fao.org Retrieved February. 2015. URL : <http://www.fao.org/familyfarming>.
19. Hoppe Robert A., Banke David E., Structure and Finances of U.S. Farms: 2005 Family Farm Report United States / Hoppe and. *USDA, Agriculture Economic Information Bulletin*. 2016. № 12, May. 50 p., DOI: 10.2139/ssrn.923592. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592.
20. MacDonald J. Family Farming in the United States. *Farm Economy*. 2014, March 04. URL : <http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2zyz19k>.
21. Maltsoğlu I., Koisumi T., Felix E. The status of bioenergy development in developing country. *Global Food Security*. 2013. № 2(2). P. 104-109, Retrieved 20 Mar 2014. URL : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912413000163>. DOI: 10.1016/j.gfs.2013.04.002.
22. Sourisseau, Jean-Michel. Family Farming and the Worlds to Come. Paris : Editions Quæ, 2015. 357 p. DOI: 10.1007/978-94-017-9358-2. URL : http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-017-9358-2_4.
6. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo stymulyuvannya stvorennia ta diyalnosti simeynykh fermerskykh gospodarstv: Zakon Ukrayiny № 1067-VIII vid 31.03.2016 r. [On amendments to the Tax Code of Ukraine for the promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 31.03.2016, No. 1067-VIII]. (2018). *Newspaper Uryadovy Courier dated 10.08.2018* [In Ukrainian].
7. Pro fermerske gospodarstvo: Zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 [On farm: Law of Ukraine dated 19.06.2003]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-VI> [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., Shpykuliak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva i kooperatsiyi: instytutsionalnyy aspekt: monografiya* [Development of entrepreneurship and co-operation: institutional aspect: monograph]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu gospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
10. *Silske gospodarstvo Ukrayiny za 2018 rik* [Agriculture of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Derzsstat Ukrainy [In Ukrainian].
11. Spaskyi, H.V. (2017). *Pidvyschennia efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh gospodarstv Zakarpattya* [Improving efficiency of farms operation of the Transcarpathia]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 50-52 [In Ukrainian].
12. *Statystychnyy shchorichnyk Zakarpatskoi oblasti za 2018 rik*. [Statistical yearbook of the Zakarpattia region for 2018]. (2019). Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].
13. Shkilov, O.V. & Ivanyshyn, V.V. (2014). *Orhanizatsiya vyrobnychoyi i pidpryyemnytskoyi diyalnosti v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh: pidruchnyk* [Organization of production and entrepreneurial activity in agricultural enterprises: textbook]. Kkamyans-Podilsky: PE "Medobory-2006" [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018) *Instytutsionalna formalizatsiya rozvytku simeynykh fermerskykh gospodarstv v Ukrayini* [Institutional formalization of family farms development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 71-85 [In Ukrainian].
15. Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Perspektyvy i tendentsiyi instytutsionalizatsiyi simeynykh fermerskykh gospodarstv u mekhanizmi rynku* [Prospects and tendencies of institutionalization of family farms in the market mechanism]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 58-68 [In Ukrainian].
16. Yaroshko, M. (2018). *Nimetski realiyi simeynoho hospodaryuvannya* [German reality of family management]. *Agrobusiness*. Retrieved from: <http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realii-simeinogo-gospodariuvannia.html> [In Ukrainian].
17. Agriculture statistics - family farming in the EU. (n.d.). Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php> [In English].
18. Food and agriculture organization of the United Nations (FAO). (2015). *FAO*. Retrieved from: <http://www.fao.org/familyfarming> [In English].
19. Hoppe, R.A. & Banke, D.E. (2016). *Structure and finances of U.S. farms: 2005 family farm report United States. Agriculture Economic Information Bulletin*, 12, p. 50. Retrieved from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592 [In English].
20. MacDonald, J. (2014). *Family farming in the United States. Farm Economy*, 4. Retrieved from: <http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2zyz19k> [In English].
21. Maltsoğlu, I., Koisumi, T., & Felix, E. (2013). *The status of bioenergy development in developing country. Global Food Security*, 2 (2), pp. 104-109. Retrieved from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912413000163> [In English].
22. Sourisseau, J.-M. (Ed.) (2015). *Family farming and the worlds to come*. Paris: Editions Quæ. Retrieved from: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-017-9358-2_4 [In English].

Spaskyi H.V. Development of family farms in Ukraine and foreign experience of their functioning

The purpose of the article is to investigate the state of economic activity of farms in modern conditions, to find out the reasons for existing problems of functioning of farms, and to propose a concept for the development of these entities.

Research methods. Methods of analysis and synthesis were used for a detailed study of preconditions and formalization of family farms. To prove a leading role of family farms in the provision of the world food security, statistical and graphical methods were used. The empirical observation method was used to determine an impact of the international organization of FAO (UN) on creation of family farms in Ukraine. The method of generalizations was used when making conclusions and questions for discussion.

Research results. The article examines the situation of family farms in the world, emphasizing their key role in ensuring food security and preserving natural resources. The theoretical basis of the concept of "family farms" was investigated. The prospects for formation of Ukrainian family farms were outlined.

Elements of scientific novelty. Formation of family farms of the Transcarpathian region was considered for the first time. A number of measures were proposed for the development of a balanced model of family farms. In particular, measures of state support of family farms in the region. The activities of the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations aimed at supporting and developing family farms at the regional, national, and international levels were considered. Measures of the state and society on creation of family farms were analysed.

Practical significance. Prospects for the establishment of Ukrainian family farms were outlined and models of family farm management in context of the development of family business in Ukraine were proposed.

A number of measures were proposed for the development of a balanced management model of family farm as an individual. It was proved that in practice, farmers in terms of European integration have acquired new qualities and can be considered as a basis for the rural development of and growth of welfare of the rural population. Tabl.: 1. Refs.: 22.

Keywords: family farm; Food and Agricultural Organization (FAO) of the UN; family farms in Ukraine; entrepreneurial activity.

Spaskyi Habriiel Vasylivych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of investment, material, and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: gspassksy@ukr.net

Спасский Г.В. Развитие семейных фермерских хозяйств в Украине и зарубежный опыт их функционирования

Цель статьи - оценить возможности развития фермерских хозяйств в современных условиях, выявить причины имеющихся проблем функционирования фермерского хозяйства и предложить концепцию развития этих хозяйств.

Методика исследования. Методы анализа и синтеза использованы для детального изучения предпосылок и формализации семейных ферм. Чтобы доказать ведущую роль семейных фермерских хозяйств в обеспечении мировой продовольственной безопасности, применены статистический и графический методы. Методом эмпирического наблюдения определено влияние международной организации ФАО (ООН) на создание семейного фермерского хозяйства в Украине. Метод обобщения использован при оформлении выводов и определении вопросов к дискуссии.

Результаты исследования. Раскрыто состояние семейных фермерских хозяйств в мире, подчеркнута их ключевая роль в обеспечении продовольственной безопасности и сохранении природных ресурсов. Исследованы теоретические основы понятия «семейные фермерские хозяйства». Очерчены перспективы становления украинских семейных фермерских хозяйств.

Элементы научной новизны. Впервые рассмотрено формирование семейных фермерских хозяйств Закарпатской области. Предложен ряд мер для развития сбалансированной модели семейных фермерских хозяйств, в частности мер государственной поддержки семейных фермерских хозяйств региона. Рассмотрена деятельность Продовольственной и сельскохозяйственной организации (ФАО) ООН, направленной на поддержку и развитие семейных фермерских хозяйств на региональном, национальном, международном уровнях. Проанализированы мероприятия государства и общества по вопросам создания семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Намечены перспективы становления украинских семейных ферм и предложены модели семейного фермерского хозяйства в контексте развития семейного предпринимательства в Украине.

Предложен ряд мер для развития сбалансированной модели семейного фермерского хозяйствования как физического лица. Доказано, что на практике фермерские хозяйства в условиях евроинтеграции приобрели качественно новое содержание и являются основой для развития сельских территорий и возрастания благосостояния сельского населения. Табл.: 1. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: семейные фермерские хозяйства; Продовольственная и сельскохозяйственная организация (ФАО) ООН; семейные фермерские хозяйства в Украине; предпринимательская деятельность.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: gspasskiy@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 25.03.2019 р.

Фахове рецензування: 09.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Развитие семейных фермерских хозяйств в Украине та зарубіжний досвід їх функціонування. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 73 – 82.

* * *